

Tóth Szilárd János

A többségi zsarnokság fogalomtörténete¹

Nyirkos Tamás. 2018. *The Tyranny of the Majority*. New York: Routledge. 160 oldal, 96 E.

Nyirkos Tamás könyve a *többségi zsarnokság fogalmának* a történetéről szól. Talán rendhagyónak is mondható, hogy egy ilyen munka a fogalom legközismertebb teoretikusának, Alexis de Tocqueville-nek szigorúan tekintve mindösszesen tizenkét oldalt szentel. De persze szó sincs véletlenről. Nyirkos célkitűzése egyebek mellett éppen az, hogy Tocqueville idevágó gondolatait – melyek jelentőségét a szerző inkább csupán azok *szintetizáló* jellegében látja – behelyezze egy szélesebb eszmetörténeti kontextusba. Ennek a célkitűzésnek, a könyv mindenképp megfelel. Meggyőzően érvel azokkal az értelmezésekkel – például Ian Shapiróéval – szemben, amelyek a többségi zsarnokság elméletét, sőt magát a terminust is, Tocqueville nóvumának tekintik. A könyvnek ugyanakkor nem ez az egyedüli erénye. Nyirkos szép és kijózanító munkát adott közre a szabadság és a pluralizmus föltételeiről. A *Tyranny* ugyanis olvasható figyelmeztetésként is. Arra való figyelmeztetésként, hogy a többségi akaratra, vagy akár a többség állítólagos „józan eszére” – ha szabad ezt hozzátennem – való apellálás bizony meglehetősen veszélyes is lehet a modern demokráciákban. Ez az akarat és ez az ész ugyanis többnyire csak fikció, még hozzá olyan, amelyet a politikai elitek nem ritkán éppen a szabadság és a pluralizmus fölszámolásának az eszközeként használnak föl. A következtetés az, hogy a többségi elvre történő hivatkozás politikai relevanciáját csakis bizonyos jól meghatározott korlátok között helyes elismerni. Máskülönben nem lehetséges a szabad és plurális társadalmi viszonyok fönntartása. Talán éppen ez a belátás teszi a kötetet különösen időszerűvé – Magyarországon is.

A könyv három alapvető szakaszra oszlik. Az első szakasz a fogalom „őstörténetét” rekonstruálja, ahogy Nyirkos fogalmaz (5). Ez a rekonstrukció olyan munkák tárgyalásából áll össze, amelyek így vagy úgy megelőlegezték a többségi zsarnokságnak a második szakaszban vizsgált „standard” modern elméleteit. Nyirkos szerint ilyen munkának tekintendő mindenekelőtt Platón *Állama*, Aquinói Tamás *De Regno*-ja, Rousseau *Társadalmi szerződése*, d’Argenson, továbbá bizonyos, a francia forradalmat liberális (Benjamin Constant), de ugyancsak reakciós (Maistre, Ballanche) szemszögből kritizáló értekezések is. Bár ezeknek a részletes taglalása itt nem látszik szükségesnek, néhány főbb gondolatot azért érdemes kiemelni ebből a részből is. Azt hiszem elég, ha

1 Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

néhány kiragadott tételre szorítkozom. A demokrácia a gyakorlatban sohasem ténylegesen a teljes népesség uralma, hanem jobb esetben a többségé (Maistre), rosszabb esetben pedig csupán egy kisebbségi „elité” (Platón, Constant), amely egy állítólagos, mögötte fölsorakozó többség nevében kormányoz. Akár az első, akár a második eset áll fenn, az ilyen kormányzó csoportok okvetlenül hasonlatosak a monarchákhoz, hiszen a lényegét tekintve maguk is „egy emberként” uralkodnak (*quasi unus tyrannus* – mondja Aquinói Tamás).² Ebből adódóan pedig óhatatlanul magukban hordozzák a zsarnokság veszélyét: a kisebbségek exkommunikálását, stigmatizálását, verbális megfélemlítését (Platón), az „általános akarat” mellőzését (Rousseau), az erőszakot (d’Argenson), és így tovább. Ez ellen védelmet csakis a többségi elvre való hivatkozás politikai relevanciájának a korlátozása nyújthat. Ilyen korlátot képezhetnek a törvények (Platón), bizonyos szekuláris (Constant, d’Argenson) vagy vallásos (Maistre, Ballanche) „elvek” széleskörű elfogadása, a hatalmi ágak elválasztása (Constant), esetleg maga a képviseleti rendszer.

Átfogó elméletre a többségi zsarnokságról persze egyik említett szerző munkájában sem bukkanhatunk. Ilyet elsőként Tocqueville dolgozott ki, akinek ugyanakkor – Nyirkos szerint – föltehetően valamelyest támaszkodnia kellett a föntiek munkáira. Az *Amerikai demokrácia* gondolatmenete Nyirkos szerint végső soron ezek egy sajátos szintézisét nyújtja (77-88). Tocqueville, mint ismeretes, a demokratikus fejlődést maga is kihívásnak tekintette, mégpedig a „közvélekedés” politikai relevanciájának a megnövekedése miatt. A közvélekedés ugyanis a valóságban sohasem ténylegesen közös. Sohasem osztja a teljes politikai közösség, hanem mindig csupán annak egy relatív vagy esetleg abszolút többsége. Következésképpen a valóságban nem a „közvélekedés,” hanem a „többségi vélekedés” politikai relevanciája növekszik meg a demokráciában. Ez a többség óhatatlanul konformitásra készíti a kisebbséget, melynek az elkülönülése mind nagyobb kihívássá válik. (Tocqueville egy ponton megkockáztatja, hogy a többséggel szembeállni akár még a monarchával való szembeállásnál is „heroikusabb” küldetésnek tetszik.) A demokratikus fejlődés lehetséges következménye ezért – paradox módon – nem a polgárok növekvő egyenlősége, hanem éppen az explicite megfogalmazott politikai nézetek uniformitása. Tény, a kisebbségre nehezedő nyomás nem ölt szükségszerűen erőszakos formát, legfeljebb csupán az alapítás időszakában (pl. a francia forradalom esetében). A nyomás, a zsarnokság jobbára inkább pszichológiai természetű, amelyet a többség „mérete” és a potenciálisan fenyegető jelenléte szül. Tocqueville következtetése – akár a főntebb idézetteké – az, hogy a közvélekedések (és a többségi elv) politikai relevanciáját korlátozni szükséges. Az általa javasolt korlátok egyfelől az erős helyi önkormányzatok, másfelől pedig a törvényhozó és a végrehajtó hatalomtól elválasztott bíróságok. Mármint Nyirkos úgy véli, Tocqueville elmélete csupán egy a többségi zsarnokság „standard” modern elméletei közül (6). A többi

2 *De regno* I. 11.

közé mindenekelőtt John Adams és J. S. Mill vonatkozó munkáit sorolja, amelyeket egyébiránt Tocqueville-ével szoros összefüggésbe is hoz. Mill például, aki Tocqueville-t személyesen is ismerte, egyenesen tőle kölcsönözhetette a többségi zsarnokság fogalmát a szabadságról és a képviseleti kormányzatról szóló esszéihez.

A könyv harmadik szakasza, mely a többségi zsarnokság egyes kortárs jelenségeivel foglalkozik, módszertanilag elüt az első kettőtől. Ez – azt hiszem – bizonyos mértékig kifogásolható. Az első kettő szakasz ugyanis csupán a többségi zsarnokság egyes eltérő értelmezéseit rekonstruálja, ám arra már nem tesz kísérletet, hogy a fogalom esszenciális meghatározását nyújtsa. Ezt az elővigyázatosságot az indokolja – jegyzi meg Nyirkos maga is a könyv bevezetőjében –, hogy a fogalom mindkét eleme, mind a többség, mind pedig a zsarnokság, külön-külön is jelentések sokaságával bírhat. Amikor a *többségről* szólunk, szólhatunk a teljes politikai közösség relatív vagy abszolút többségéről, a politikai jogokkal rendelkező lakosság relatív vagy abszolút többségéről, a politikailag aktív lakosság relatív vagy abszolút többségéről, de akár a politikai képviselők relatív vagy abszolút többségéről is. A *zsarnokság* ugyancsak több lehetséges jelentéstartalommal ruházható föl. Zsarnokinak nevezhető az a rend, amely a közjó helyett bizonyos egyének önös érdekeit szolgálja (Arisztotelész), aztán az, amely szisztematikusan megsérti a politikai közösséghez tartozó egyének „természetes” vagy pedig „emberi” jogait, de az is, amelyben nincsenek meg a hatalom korlátozásának az intézményi és egyéb típusú garanciái. Ha csak ezeket a lehetséges jelentéstartalmakat vesszük alapul, még akkor is legalább 288 különféle kombinációt tudunk elgondolni aszerint, hogy mit értünk a többség, és mit a zsarnokság fogalma alatt, mondja Nyirkos (4).

Ennek a fényében meglepő, hogy a könyv harmadik szakasza eltérő módszertant követ. Úgy tűnik, egyfajta – nem pontosított – esszenciális fogalmi meghatározás viszonylatában vizsgál bizonyos kortárs jelenségeket, vagy jelenségek együtteseit. Azaz Nyirkos, szemben a könyv első két szakaszának az eljárásával, a harmadikban már nem a többségi zsarnokság mibenlétének a különféle értelmezéseit taglalja, hanem pusztán arról szól, milyen (zsarnoki) veszélyei lehetnek a többségre hivatkozásnak napjainkban. S teszi ezt anélkül, hogy tisztázná, mit is ért pontosan a „többség” és mit a „zsarnokság” fogalmi alatt. A vizsgálódásai mindenekelőtt két jelenségegyüttesre terjednek ki. Az első vizsgált jelentéseggyüttest a „99%” nevében föllépő civil mozgalmak, mint például az Occupy Wall Street, a spanyolországi Indignados, valamint az állítólagos „légiót” képező anonim hackerek hálózatai képezik. Ezeket Nyirkos a liberális demokrácia „posztmodern” kritikusainak tekinti, amennyiben egyfelől elvetik a képviseleti kormányzat eszméjét, ám másfelől ragaszkodnak a modern individualizmuséhoz. Itt a *terminológia* szinte biztosan kifogásolható. A képviseleti kormányzat individualista alapokon álló kritikája, akár radikális kritikája ugyanis mélységesen *modern* jelenség. Elég, ha az individualista anarchista hagyomány (pl. Godwin, Proudhon, Thoreau),

vagy a frankfurti iskola (Marcuse) egyes szerzőire gondolunk. Ugyanakkor az sem világos, miért minősül például az Occupy teljes egészében, „individualista” mozgalomnak, tekintetbe véve, hogy egy meglehetősen plurális szervezetről van szó.

A vizsgált másik jelenségegyüttest a populizmus, az „illiberális demokrácia,” és a posztdemokrácia hármasa alkotja. Nem vitás, hogy a kelet-közép-európai olvasó számára az ezekről szóló fejezet fejtegetései teszik a könyvet különösen időszerűvé. Nyirkos meggyőzően mutatja ki, hogy az efféle politikai rezsimek (itt a venezuelai, a török és a magyarországi rezsimek példáit hozza fel) pontosan az állítólagos többséget képező, erkölcsileg „tisza tömegek,” a „tisza nép,” a népakarat, vagy az átlagember „józan eszének” a képzeivel igazolják a plurális és szabad társadalmi viszonyok módszeres rombolását. A liberális demokrácia alapvető kontrolláló intézményeit – mint például a független bíróságokat, a számvevőszéket vagy az aktivista civil társadalmat – meg nem választott, következképpen „népellenes” és antidemokratikus hatalmi centrumoknak tekintik. Olyan centrumoknak, amelyeket a végrehajtó hatalom által megtestesített „igazi”, tehát többségi demokrácia javára meg szükséges gyöngíteni.

A fentiekben két kifogást hoztam fel a könyvvel kapcsolatban, egy módszertani és egy terminológiai jellegűt, azonban fontos szólni egy tartalmi hiányosságról is. A kifogás röviden szólva az, hogy a könyvben egyáltalán nem jelenik meg egy további eszmetörténeti hagyomány, amelynek a szerzői ugyanakkor, bár a többségi zsarnokság terminológiáját nemigen használják, magát a jelenséget mindig is kiemelten fontos kihívásként kezelték. Ez a hagyomány a *republikanizmus*. Nyirkos könyvében sem az antik római (Cicero), sem a reneszánsz (Machiavelli), sem a kora modern kori (Harrington, Sidney), sem pedig a kortárs (Skinner, Pettit) republikánus irányzatok nem kaptak helyet. Nem egészen világos, hogy miért nem. Elvégre a republikánus ideál éppen egy olyan politikai közösség (köztársaság), amely a polgároknak egyenlően biztosítja a dominancia hiányaként értett szabadság státusát, és amely kizár *mindennemű* önkényt vagy zsarnokságot. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a modern demokráciák esetében itt elsődlegesen a többség támogatását élvező végrehajtó hatalom önkényének a korlátozásáról van szó. A republikánusok által javasolt korlát – akár egyes fönti gondolkodók esetében – mindenekelőtt a törvényhozó és a bírói hatalomnak a végrehajtástól való elválasztása képezi. Ennek az irányzatnak a beemelásával Nyirkos jelentékenyen gazdagíthatta volna a fölrajzolni kívánt eszmetörténeti képet.

Mindezek mellett Nyirkos munkája a többségi zsarnokság több évezredes fogalomtörténetének kiváló földolgozása. Külön dicséretre méltó, hogy minden indokolt esetben ismerteti az egyes vizsgált szerzők gondolatmeneteinek teológiai beágyazottságát (vagy adott esetben teológiai motívaltságát) is. Egyebek – például a gördülékeny stílus – mellett talán éppen ez teszi kimondottan élvezetes, izgalmas olvasmánnyá a könyvet. Reméljük, megjelenik itthon, magyar nyelven is, még a közeljövőben.

